SHOISLOM SHOMUHAMMEDOVNING O‘ZBEK ERONSHUNOSLIGI VA TARJIMASHUNOSLIGI RIVOJIDAGI O‘RNI

Murotova Hulkar
TDSHU magistranti,
Tel: +998 93 602 43 21;
e-mail: hulkaroymurodova1@gmail.com
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20488489

Annotatsiya. Ushbu maqolada taniqli sharqshunos olim, professor Shoislom Shomuhammedovning o‘zbek eronshunosligi va badiiy tarjimashunosligi fanining shakllanishi hamda rivojlanishiga qo‘shgan ulkan hissasi tadqiq etiladi. Olimning fors-tojik adabiyoti klassiklari merosini o‘rganish borasidagi ilmiy-nazariy konsepsiyalari hamda matnni asl nusxadan poetik muqobil darajasiga ko‘tarish mahorati qiyosiy-lingvistik tahlil qilingan. Maqolada Sh.Shomuhammedov asos solgan eronshunoslik maktabining fundamental tamoyillari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: eronshunoslik, tarjimashunoslik, fors-tojik adabiyoti, ilmiy maktab, poetik ekvivalentlik, aruz, adekvat tarjima, gumanizm, matnshunoslik.

O‘zbekiston sharqshunoslik va tarjimashunoslik maktablari uzoq asrlik tarixiy ildizlarga ega bo‘lsa-da, ularning zamonaviy ilm-fan mezonlari asosida tizimlashtirilishi va akademik sohaga aylanishi XX asr o‘rtalariga to‘g‘ri keladi. Ushbu davrda o‘zbek eronshunosligi va badiiy tarjima nazariyasining poydevorini yaratgan, o‘zining ilmiy hamda ijodiy faoliyati bilan milliy tarjima maktabini jahon miqyosiga olib chiqqan yirik mutafakkir olim, professor Shoislom Shomuhammedovdir.

Olimning faoliyati shunchaki adabiy manbalarni o‘rganish yoki tarjima qilish bilan cheklanib qolmadi. U o‘zbek eronshunosligining konsepsual yo‘nalishlarini belgilab berdi va forsiy matnlarni milliy qadriyatlarimiz hamda til qonuniyatlarimiz doirasida qayta jonlantirishning ilmiy-nazariy mezonlarini ishlab chiqdi [4, B. 45]. Shu bois, Sh.Shomuhammedov ilmiy va ijodiy merosini zamonaviy tarjimashunoslik prizmasidan turib tahlil qilish bugungi tilshunoslik fanining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Shoislom Shomuhammedov o‘zbek eronshunosligini yangi bosqichga olib chiqqan ilmiy maktab asoschisidir. Ungacha bo‘lgan davrda Eron adabiyoti va tili asosan evropamarkazchilik yoki rus sharqshunosligi qoliplari orqali o‘rganilgan bo‘lsa, Shomuhammedov birinchilardan bo‘lib o‘zbek va fors xalqlari o‘rtasidagi mushtarak adabiy-madaniy aloqalarni milliy va sharqona nuqtayi nazardan tadqiq etishni boshlab berdi.

Olim uzoq yillar davomida Toshkent davlat universiteti Sharq fakultetiga rahbarlik qilib, o‘zbek eronshunosligining o‘quv-metodik va ilmiy-nazariy poydevorini yaratdi. Sh.Shomuhammedov o‘z tadqiqotlarida fors-tojik mumtoz adabiyoti namoyandalari ijodidagi gumanistik g‘oyalarni markaziy planga olib chiqdi va bu orqali Sharq renessansining insonparvarlik mohiyatini ilmiy asoslab berdi [1, B. 12]. U Sharq she’riyatidagi inson omili, komillik g‘oyalari va ijtimoiy adolat tamoyillarini o‘rganish orqali o‘zbek eronshunosligining fundamental konsepsiyasini shakllantirdi. Sh.Shomuhammedov o‘zbek tarjimashunosligiga professional va akademik yondashuvni olib kirdi. Professor G‘afur Salomov ta’kidlaganidek, Shomuhammedov tarjimalari "badiiy matnning ichki ritmi va ohangdorligini saqlashda tarjimon mas’uliyatining oliy namunasidir" [4, B. 112]. Olim ijodigacha bo‘lgan she’riy tarjimalarda erkinlik yoki vositachi tillarga

(asosan rus tiliga) tayanib qolish tendensiyasi kuchli edi. Shomuhammedov esa tarjimashunoslikda quyidagi qat'iy talablarni ilgari surdi va ularni o'z faoliyatida isbotladi:

1. Bevosita asl nusxadan tarjima tamoyili: Olim fors-tojik adabiyotini faqat va faqat original matndan o'zbek tiliga o'girish shartligini ilmiy an'anaga aylantirdi.

2. Ekvivalent tarjima: Sharq she'riyati janrlari, xususan, g'azal, ruboiy va masnaviylarning aruz vazni tizimidagi ritmik jozibasini tarjimada aynan saqlash konsepsiyasini ishlab chiqdi [2, B. 76]. U Xayyom ruboiylarini o'girar ekan, aruzning aynan originaldagi vazn o'lchovlarini (xususan, hazaji musaddasi mahzuf yoki axrab vaznlarini) o'zbek tili tabiatiga moslashtira oldi.

Umar Xayyom ruboiysining poetik ekvivalentlik hamda badiiy adekvatlik darajasini aniqlash maqsadida matnni to'rt bosqichli model (asl matn, transliteratsiya, tarjima va lingvopoetik tahlil) asosida ko'rib chiqamiz:

Asl matn:

این قافله عمر عجب میگذرد
دریاب دمی که با طرب میگذرد

Transliteratsiya:
In qofela-ye omr ajab migozarad,
Daryob dami, ke bo tarab migozarad.
Sh. Shomuhammedov tarjimasi:
Bu umr karvoni ajoyib o'tar,
Xush bo'l, ki, u ham g'am-u zayib o'tar.

Lingvopoetik va matniy tahlil. Original matndagi forscha izofali birikma – qofila-ye omr (قافله عمر) tarkibidagi leksik birliklar mutarjim tomonidan semantik jihatdan to'liq saqlangan. Tarjimon o'zbek tilining stilistik va tasviriy xususiyatlaridan kelib chiqib, uni umr karvoni tarzida o'girgan. Bu o'zbek klassik she'riyati va kitobxoni tushunchasi uchun ham tamomila adekvat tasvirdir.

Asl matnning birinchi misrasidagi ajab migozarad (ajoyib o'tmoqda/ajablanarli tarzda o'tmoqda) ifodasi tarjimada ham o'z ma'no bo'yog'ini yo'qotmay, ajoyib o'tar shaklida fonetik va ritmik moslikni ta'minlagan. Ikkinchi misradagi falsafiy chaqiriq – daryob dami (har bir damni g'animat bil, anglab et) tushunchasi o'zbekcha tarjimada ohangdorlikni va xalqona ohangni kuchaytirish maqsadida xush bo'lki shaklidagi tarjima (inkor etib bo'lmas sintaktik model) orqali ifodalangan.

Sh. Shomuhammedov tarjimada aruz vaznining original o'lchovi – hazaj bahrining hazaji musaddasi mahzuf (maf'oolu mafaa'ilun mafaa'ilun) tizimini saqlashga erishgan. Bu esa tarjimashunoslikda ritmik-kompozitsion muqobillikning yorqin namunasidir. Mutarjim original matndagi "qofila" va "omr" so'zlarining sintaktik aloqasini saqlagan holda, o'zbek kitobxoniga eng tushunarli va tasviriy kuchi yuqori bo'lgan "umr karvoni" metaforasini muvaffaqiyatli qo'llagan. Professor Najmiddin Komilov olimning bu mahoratiga to'xtalib, "Shomuhammedov Xayyom fikrini o'zbekona tafakkur qolipiga shu qadar ustalik bilan joylaganki, kitobxon uni tarjima emas, balki o'zbek tilida yozilgan asardek qabul qiladi", deb yozadi [5, B. 18]. Sh.Shomuhammedovning o'zbek eronshunosligi va tarjimashunosligidagi o'rnini baholashda uning ilmiy merosi quyidagi amaliy natijalarni berganini ta'kidlash lozim:

– Olim forsiy matnlar lingvopoetikasini o'zbek tiliga ko'chirishda fonetik, leksik va stilistik darajalarda ekvivalentlik qonuniyatlarini tizimlashtirdi.

– Shomuhammedovning ilmiy qarashlari asosida respublikada qiyosiy tilshunoslik va matnshunoslik yo'nalishida yangi tadqiqotlar oziqlandi. Bugungi kunda o'zbek sharqshunosligida amalga oshirilayotgan zamonaviy tarjimalar aynan Shomuhammedov an'analarining qonuniy davomidir.

Xulosa qilib aytganda professor Shoislom Shomuhammedov o‘zbek sharqshunosligida fundamental o‘rin tutuvchi siymodir. Uning o‘zbek eronshunosligi va tarjimashunosligi rivojidagi xizmatlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

– U o‘zbek sharqshunosligida fors-tojik adabiyotini tizimli o‘rganishning gumanistik konsepsiyasini yaratdi.

– Badiiy tarjimada original matn semantikasi va poetik shakli (vazn, qofiya) mutanosibligini ta’minlashning amaliy hamda nazariy modelini ko‘rsatib berdi.

Olim asos solgan ushbu ilmiy-ijodiy maktab prinsiplarini bugungi zamonaviy qiyosiy tilshunoslik hamda matnlararo konvertatsiya muammolari doirasida, xususan, badiiy asarlardagi tasviriy vositalar tarjimasi kontekstida yanada chuqurroq o‘rganish talab etiladi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Shomuhammedov Sh. Fors-tojik adabiyoti klassiklari ijodida gumanizm. – Toshkent: Fan, 1968. – 230 b.
2. Shomuhammedov Sh. Daqiqliklar sarchashmasi. – Toshkent: Adabiyot va san’at, 1986. – 180 b.
3. Umar Xayyom. Ruboiylar (Forsiy tildan Sh. Shomuhammedov tarjimasi). – Toshkent: Adabiyot va san’at, 1981. – 120 b.
4. Salomov G‘. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1983. – 250 b.
5. Komilov N. Bu ko‘hna dunyo sirlari (Umar Xayyom va Sh. Shomuhammedov tarjima mahorati) // Sharq yulduzi jurnali. – Toshkent, 1995. - №3. – B. 14-22.